

BULGÁRIA

KOVÁCS ISTVÁN

Ha sorsom úgy határoz

IVAN VAZOV KÖLTÉSZETÉRŐL

A bolgár nép 1876-os felkelésének drámai tanulságai ugyanúgy meghatározták a kortárs író- és költőnemzedék gondolkodását, mint 1848—49 eseményei a magyarét. A nemzeti emlékezet számára mindkét évszám jelképesen hangsúlyos; mintha az azóta eltelt idő a bolgárok-nál 1876-ot, nálunk 1848-at karikázta volna be évgyűrűivel. Az esetek többségében erőltetett összevetések tartalmatlanságát *Petőfi* és *Botev* párhuzamba állításának találó volta kivételként erősíti: az ő páros csillagképük — költészetük művészi nagysága és haláluk által — valóban tiszta fényű. A sajtó lefoglalása március idusán, s a „Radetzky” elfoglalása huszonnyolc évvel később, a két történelmi dráma egymásra rimelő bevezetője. *Petőfi* a szabaddá tett nyomdától indult a múzeumhoz, hogy „lángra gyújtsa” a tömegeket, *Botev* a „Radetzky” fedélzetéről lépett bolgár földre, hogy harcra tüzelje népét. *Petőfit* a Segesvár melletti síkra vezette sorsa, *Botevet* a Vraca környéki hegyekbe; a kozák lándzsa és a török puskagolyó az ő esetükben szövetséges volt. A harangból öntött és a cseresznyefa törzséből készített ágyúk a két évszámmal jelzett küzdelem egyformán megénekelt jelképei.

A történelem sajátos, bennünket árnyaltabb, körültekintőbb gondolkodásra készítő finitora, hogy I. Miklós, majd II. Sándor cár, akinek az 1853—55-ös krími háborúban a lengyelek — (és nem kevésbé a magyarok) — vereségét kívánták, remélve ezáltal államiságuk helyreállítását, ha győz, az a balkáni népek, elsősorban a bolgárok számára felszabadulást hozhatott volna. Az 1876-os áprilisi felkelésnek, amely pedig védtelen bolgár falvak százait, lakosok tízezeit vetette oda a mohamedán bosszúnak, az adott igazoló értelmet, hogy *II. Sándor* egy évvel később hadat üzent Törökországnak. Ennek azonban előfeltétele volt, hogy húsz évvel korábbi ellenfelei — Anglia és Franciaország — kinyilvánítsák semlegességüket. A batakiai egész Európát megrázó vértanúhalála erkölcsileg sarokba szorította az angol és francia kormányt. (Persze, I. Vilmos császár hatalmassá növekedett német birodalmának árnyékában már új megvilágításba került az európai egyensúly kérdése!) *II. Sándor* cár győztes háborúja létrehozta a bolgár államot. Ez az elbukott áprilisi felkelés utólagos diadalát jelentette.

Mit tud a magyar olvasó 1876 bolgár históriájáról? — hangozhat az elkoptatott kérdés. *Juhász Ferenc* gyönyörű költeménye — *Templom Bulgáriában* — fölépítette bennük Batak templomát és föltámasztotta halottait. Az ikonok riadt tekintetével nézhetjük és élhetjük át újra és újra lerombolását, híveinek leöldösését. Hogy mi történt ott, annak riportját *Zahari Sztójánov Egy nemzet mámora* (Európa, 1978) című könyvében olvashatjuk dermedt aggyal. A szerző önéletrajzi, történelmi krónikájának eredeti címe sokkal „földhözragadtabb”: *Feljegyzések a bolgár felkelésről* (Zapiszki po balgarszките vasztanija). A tett apostolainak felvilágosító és szervező tevékenysége, a felkelés kirobbanásának és lefolyásának históriája, a török martalócscapatok bosszúhadjáratainak megelevenítése, Benkovszki csapatának menekülé-

se, széthullása, legyilkolása — azok segítségével, akiknek szabadságáért fegyvert ragadtak —; a szerző életért folytatott harcának lélegzetelállító drámája igazolni látszik a „semleges” címet. A magyar változatot bizonyára *Ivan Vazov* híres regénye, a *Rabigában XVI.* fejezetének címe — *Egy nép mámore* (Pijanstvo adna naroda) sugallta.

Vazov regénye, amely eddig két ízben — 1950-ben és 1956-ban — jelent meg magyarul, szintén az áprilisi felkeléssel foglalkozik, de — Sipos István szavait idézve — „korántsem a felkelés történetével. Vazov mindenekelőtt a török hódoltság utolsó néhány esztendejének hangulatát igyekszik felidézni.” Ha van realizmus, amelyre érvényes a *Balogh Edgár* által közreadott „dobott” *mesei* jelző — a *Rabigában* realizmusa elé minden bizonnyal odaillik. Mindenekelőtt „mesés” fordulatai révén, amelyek sok esetben az egyes fejezeteket is külön, önálló történetekké kerekítik. Mintha Vazov félténé hőseit a végzetes bonyodalmaktól, s ezáltal az olvasó idegeit is kímélni igyekezne: Kralics az utolsó pillanatban megöli a környék két rettegett török vadászát és ezzel a molnár kislányát megmenti a megbecstelenítéstől; Bojcsó Ognyanovként pedig a gyönyörű Rada osztályát veszi ki a vizsgáztató Szevcsov kezéből, akinek egyetlen célja az, hogy a tanárnőt és növendékeit megalázza; többször túljár a törökök és az áruló bolgárok eszén, a legreménytelenebb helyzetekből is kivágja magát; a felkelők titkosírással írt levele a kollaboráns Szevcsov kezébe kerül, de a besúgó Zamanov, mintegy Paulusszá változva, visszajuttatja azt a „feladóknak”. A példát hosszan lehetne sorolni. Csak a regényt lezáró fordulat nem mesei, s ennek váratlansága is hozzájárul a mű nagyságához. Ognyanov, Rada és a doktor már nem tud elmenekülni a kolostor romjai közül, megölik őket a vérszomjas basibozukok. Sorsuk az áprilisi felkelés áldozataié. „A győz az állati erő” — *Heine* által megénekelte „barbár” realitásáé.

Regénye idézett fejezetének néhány lapján Vazov leírja, hogy mit is jelentett a történelmi mámor: „A lelkesedés nőtt, s mindenkit felkorbácsolt, s vele együtt mind szélesebb méreteket öltöttek a felkelésre való előkészületek. Apraja-nagyja munkához fogott. A parasztok ott hagyták a félig felszántott földeket és golyókat öntöttek; a városiak elhanyagolták ügyeiket; a titkos posta éjjel-nappal cikázott a helyi bizottságok és a panagjuristei Központi Bizottság között, és a felkelők titkos rendőrsége nem vette le szemét a török csendőrségről. A fiatalság, századosok és tizedesek parancsnoksága alatt, fegyverrel a kézben, katonai gyakorlatokra indult; a nők töltényeket gyártottak, lábtekerceket szöttek, zsinetet fontak, az öregasszonyok pedig kétszersültet sütöttek; a csizmadiák borjúkat, bocskorokat, tölténytáskákat és a felkelők felszereléséhez szükséges egyéb holmit varrták. (...) S a selyemzászlók, amelyek az ezüsttel hímzett oroslánok olyan élethűek voltak, hogy éppen csak nem bömböltek, a sujtásos felkelő egyenruhák, a papság ragyogó köntöse, a kereszt és a templomi zászlók alkoták a közeledő harc díszes külső pompáját.”

Vazov azonban csak a felkelés előkészítő szakaszát tiszteli meg a mámor fennkölt fogalmával: „A történelem ritkán nyújt példát ilyen, az örültséggel határos önbizalomra. A bolgár szellem még sohasem szárnyalt fel ilyen magasságokig és sohasem választott ilyen utat. (...) De a harc, amely az előkészítés szakaszát követte, már nem érdemel ilyen megbecsülést” — olvashatjuk ugyanott. E csalódással és keserűséggel átitatott sorokat a közletről szemlélt és átélt lávázó események írták Vazovval. Hogy mindazonáltal mégsem a felperzselt falvak korbákból készített tintát magának, meggyőződen bizonyítja válogatott verseinek 1979-ben megjelent kötete: *Ha sorsom úgy határoz.*

Szabadság vagy halál — hímeztették zászlaikra a bolgár felkelők. Vazov bukás után írt egyik első versének is ez a címe, amelynek invokációs szakasza ugyanattól a türelmetlenségtől lüktet, amely a felkelőket feszítette a harc előestéjén:

*Végre a sok szenvedés árva népünkön betelt,
testünket a török kés immár csontig járja,
e boldogtalan haza végtére zászlót emelt,
letöri a bilincset s bátran megy halálba.*

(Kalász Márton fordítása)

Vazov szemrehányást csak Európának tesz „csendessége” miatt, akár csak annak idején *Petőfi*. A bolgár népet cserben hagyó közöny több versében vádoló kifakadásra ragadtatja a költőt. Az *évszázadban* egyetlen politikailag örökérvényű fogalommal — *érdek* — magyarázza a „humánus” földrész tétlenségének okát:

*Milyen hát ez a híres, humánus Európa,
hogy népem ily nyugodtan prédául odadobja,
s rettenthetetlen hangon a gyilkosra nem kiált:
Dúvadak, pusztuljatok! Nem tűrhetem ezt tovább!
Ó, nem... Ilyet nem szabad! Hogy avatkoznék be,
hisz ilyesmi ugyancsak nem vág érdekébe,*
(Kalász Márton fordítása)

Vazov szép versben állít emléket a felkelés egyik parancsnokának, *Benkovszkinak*. A vad, „kihalt hegyvidéken” törbe csalt hőst kísérvével együtt ugyanúgy mészárolták le (a valóságban csak *Zahari Sztojanov* menekült meg) — mint Vasvárit és csapdába került szabadcsapatát 1849-ben. Ez utóbbi sorsát *Jékely Zoltán* jelenítette meg a *Vasvári Pál nyomában* című költeményében. A két vers, noha keletkezésüket több mint fél évszázad választja el egymástól, hangulatának egészét és egyes képeit tekintve meglepő rokonihletről tanúskodik. „Itt mentek ők el, ez a keskeny út / porzott alattuk; hűvös alkonyat volt; / fejük fölé vereslő ég borult, / sziklák odvában fent kőszáli sas szólt. / (...) De ők csak mentek árkon-bokron át, / lépésüket — gondolták — Isten óvja, / s vezérli a szabadság bajnokát — / A hegy kék, mint Attila korporsója. / láttatja *Jékely* a halálba vonuló sereget. Vazov így ír *Benkovszki* utolsó útjáról:

*Erdők sötétlenek láthatár-szegélyen,
torz rémalakzatok. Magas messzeségben
úszik egy sas, lassan kering valami
dög felett, mely búzzel üzenget neki.
(.....)
Lenn galagonyával benőtt völgy homálya;
vonul ott lopózók néma csapata,
Vezérük *Benkovszki*. *Benkovszki* maga!
Vonul, Pusztaságon, híveit vezetve
a hős, a dalia, homlokán az eszme.*
(Tandori Dezső fordítása)

„Észak”, amely a lengyel és a magyar romantikus lírában a hódító cári zsarnokság fogalmával töltődött fel, a bolgár lírában a reménykedéstől forrósul át, lévén a felszabadulást hozó *Oroszország* szimbóluma:

*ahol néz észak egére
a szenvedő rab fájdalommal,
ott a remény csöpp sugara van,
s ahol mindenütt a bánat,
mindenütt, végig *Bulgárián*
jajként egyetlen szó támad:
Oroszország! — e szent név csupán.*
(Kalász Márton fordítása)

Vazov és a bolgár nép reménye 1877 júniusában beteljesedett. A költő természetesen nem olyan érzéssel nézte a hazája földjére lépő cári csapatokat, mint *Mickiewicz* vagy *Petőfi*. Magáért beszél a *Séta Baniásába* című vers alcíme: (Az orosz seregek köszöntése).

„Jönnék!” Megrezzemtem. A közeli dombról
fúj a szél, dübörgő patáknak hangja szól.
Fölszáll a sűrű por. A lovak tapossák.
Lobogó zászlókkal az orosz lovasság...

Néztem őket, néztem. Áradnak le amott!
Az örömtől szívem torkomban dobogott...
(Kalász Márton fordítása)

Ahogy Arany János nem egy versét átverzi Petőfi emléke, Vazov is több költeményt szentel nemzedéktársa, Botev alakjának: A „Radetzky”, „Él! Mert halhatatlan...” Az utóbbi versbe foglalt panasz ismerős szívünknek:

Néma a Balkán: se gyász, se vivát!
Emlékelj sincs ily vérhullatásért?
(Tandori Dezső fordítása)

Ivan Vazov hosszú élete (1850—1921) történelmi korokat kapcsol össze. A társadalmi harc léptékében mérve: a Bulgáriára nehezedő török feudalizmus megdöntésére indított mozgalomtól a kommunista mozgalom kezdetéig ível. A felszabadító mozgalom harcosa és üldözöttje, de az önálló Bulgáriának nyomorgó tömegeiért is ugyanúgy szót emel — („Gyertek, lássatok meg!”) — mint 1878 előtt az ország államiságának, függetlenségének kivívásáért. Ez is hozzájárult, hogy a „rabigától” megszabadult Bulgáriából több évre száműzték. (Később azonban kultuszminiszter is volt — több évig.) A népköltő kitüntetett „címet” hatalmas életművével vívta ki, amelynek hatásáról Juhász Péter így ír: „Nincs még egy költő, akinek életműve annyira feloldódott volna a bolgár népet körülvevő szellemi atmoszférában, mint az övé. Költészete minden bolgár embert végigkísér egész tudatos életén. Műveinek kristálytisztá levegőjét már az első megtanult dallal és verssel magukba szívják. Olyan közelinek érzik nemcsak nyelvét, hanem élelátását, érzés- és gondolatvilágát is, hogy észre se veszik, hogy immár egy évszázada az ő tekintetén keresztül látják Bulgária tájait és a bolgár nép küzdelmes múltját, győzelmeit és fájó kudarcait.”

A Fodor András, Garai Gábor, Kalász Márton és Tandori Dezső művészi fordításában megjelent negyvenegy vers zöme történelmi, hazafias, társadalmi mondanivalóval telített. Közülük kilenc foglalkozik az áprilisi felkeléssel: kettő (*Lobogó, A pangjuristei felkelők*) a felkelés közvetlen előkészítésével, hét (*Szabadság vagy halál!, A „Radetzky”, Hol van Bulgária? Az évszázad, Benkovszki, Kocsó, „Él! Mert halhatatlan...”*) pedig az eseményeivel és hőseivel. A felkeléshez vezető kulturális és politikai mozgalom mártírjait éneklí meg a *Levszki, A Miladinov-fivérek, a Rakovszki, s az újjászületés korát 1762-ben elindító Paiszj*. A Bulgáriát felszabadító orosz—török háborút, amelyben bolgár önkéntesek ezrei vettek részt, dicsőítik a *Séta Baniásába* és *A Sipka-szoros népfelkelői* című költemények. Az 1885-ös szerb—bolgár háború bolgár hőseinek *Az új temető Szlivnica fölött* című versében állít emléket.

A magyar olvasót a kötet végén mellékelte jegyzetek igazítják el, mert bizony tájékozott-nak kell lennie Bulgária históriájában és kultúrtörténetében ahhoz, hogy a felsorolt verseket valóban „fogni” és élvezni tudja. A bolgár földet magasztaló versek — *Ó, milyen gyönyörű vagy, kedves szülőházam!, Édeni völgyek ernyén, Bulgária, Bámullak én, Bulgária...* — ha nem is kívánnak lábjegyzeteket, hazafias témájuknál fogva a főntebb felsorolt költeményekkel rokon ciklust alkothatnának. Külön csokorba lehetne szedni a bolgár nyelvet magasztaló és a munka pozitívista programját kínáló költeményeket is.

Ivan Nikolov válogatásában nem kapott helyet egyetlen szerelmes vers sem, s ez akkor is különös, ha igaz az, hogy „ifjúkorában szinte kihívó daccal fojtotta el szerelmi érzéseit, illetve azok lírai megfogalmazását”, s élete utolsó szakaszában „rezignáltan beszélt arról, hogy a hazatelejesen kitöltötte költészetét, s ezért nem merte feltárni lelke legrejtettebb zugát”. Az átné-

zett húsz verseskötényben bizonyára azért olyan költemény is akadt volna, amely a „legrejtettebb zugba” bevilágít. Ahogy kivételként a válogatásban is található a felsorolt tematikáktól elütő tartalmú mű. Ilyen a létfilozófiával átszőtt, panteisztikus *Májusi látvány*, amelynek egyes szakaszaiban a természet új életet, szerelmet örvénylő gondolat-kaleidoszkóp-képei változtatják egymást.

*A lét nagy óceánját tekintsük! Végtelen
kéksége parttalan ring, nincs még csak medre sem;
azurszín égi káosz, hol világok nyüzsgönek,
és mint képlékeny álmok, felhők bolyonganak,
gyönyörű lobogással fel-fellángol a nap,
dalt, sugarat, virágot szór bőséggel a földnek;*

*Igy oszt a drága május varázskeze megint
szépséget, ifjúságot, újítja a nedveink
keringését; megéled a féreg s a magocska,
sziklák közül kibukkan a mosolygó bokor;
e géniusz-kedélyű, szép hatalmú botor
a szerelmet s poézist a szívébe visszahozza.*

(Tandori Dezső fordítása)

A válogatás mindazonáltal régi adósságot egyenlít ki. *Botev* gyönyörű kötetének — *Kenyer vagy golyó* — 1970-es megjelenése különösen hangsúlyozottá tette *Vazov* költészetének hiányát. A kép alá, amelyet *Ivan Vazov*-ról elének rajzoltak versei, mintegy ars poeticául is oda kívánkozik *Az én utam* utolsó strófája:

*E földdel együtt sírtam-örültem,
enyém volt itt vígság és kudarc,
érte csüggedtem és lelkesültem,
népemhez fűz álom, munka, harc.*

(Tandori Dezső fordítása)

LENGYELORSZÁG

Illyés Gyula művei Lengyelországban

Ezúttal a számok is sokat mondanak: 80. születésnapját most megérő írónk prózája öt, versei két önálló kötetben olvashatók lengyelül. Ha ehhez hozzátesszük az ő átdolgozásában két alkalommal kiadott meséket, még inkább kedvünkre való képet kapunk alkotásainak fogadtatásáról. Hazánk határain túl nemigen jelent meg máshol Illyésnek annyi könyve, mint a Visztula mentén.

Népszerűsítése a sajtóban már 1948-ban elkezdődött. Művei közül külön kötetben először a *Két férfi* látott napvilágot (Wódz i poeta, 1951 és 1953) — másodsorra igen magas, 55 ezres példányszámban. A fordító Jan Moszczeński, a magyarországi lengyel menekültek egyi-